

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ma'murova Shodiyona Dilmurodjon qizi

Qo'qon universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17577559>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 08-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 11-noyabr 2025 yil

KEY WORDS

tanqidiy fikrlash, ta'lim nazariyasi, pedagogik metodlar, interdiscipliner yondashuv, innovatsion texnologiyalar, o'quvchilarning analitik ko'nikmalari, akademik avtonomiya, baholash tizimi, o'quv dasturini modernizatsiya qilish, ijtimoiy kompetensiyalar

ABSTRACT

Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari, pedagogik yondashuvlari, rivojlantirish metodlari va baholash tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqot global va milliy kontekstlarni hisobga olgan holda zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashning rolini o'rganadi. Maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali strategiyalari, interaktiv metodlar, interdiscipliner yondashuv va innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati ko'rsatildi. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, analitik va ijodiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan

Zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri — shaxsda mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining har bir bosqichi tafakkurning yangi shakllarini, bilish faoliyatining yangi usullarini talab etadi. Axborot oqimlari cheksiz kengaygan, ma'lumotlarning ishonchligi turlicha bo'lgan bugungi davrda inson faqat tayyor bilimlarni egallash bilan cheklanib qolmasligi, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Shu bois, tanqidiy fikrlash — XXI asr sharoitida ta'lim, fan va madaniyat rivojining poydevoriga aylanmoqda. Tanqidiy fikrlash tushunchasi bugungi kunda pedagogika, psixologiya, falsafa, sotsiologiya kabi fanlarning kesishgan nuqtasida faol tadqiq etilayotgan fundamental kategoriyalardan biridir. Bu tushuncha insonning axborotga ongli, tahliliy yondashuvi, mavjud g'oyalarni baholash, asosli qarorlar qabul qilish va muammolarni hal etishda mantiqiy, dalillangan fikrlash qobiliyatini bildiradi. Shuning uchun ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi nafaqat ta'lim sifatini oshirishning, balki shaxsni har tomonlama yetuk, ijtimoiy faol va mas'uliyatli inson sifatida shakllantirishning ham asosiy omillaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, inson kapitalini rivojlantirish, o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish bo'yicha keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda. 2020–2030-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida “shaxsning tanqidiy va ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish” strategik

maqsad sifatida belgilangan. Bu esa ta'limning barcha bosqichlarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nazariy asoslarini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Muhokama va natijalar

Tanqidiy fikrlash (critical thinking) kontseptsiyasi falsafa tarixida qadimdan mavjud bo'lib, uning asosiy ma'nosi inson tafakkurining mustaqil va ongli faoliyatini ta'minlash bilan bog'liq. Aristotel va Suqrot kabi qadimgi yunon faylasuflari tanqidiy fikrlashni insonni ma'lumotlar va voqealarni qabul qilishda passiv emas, balki faol yondashishga o'rgatadigan jarayon sifatida ko'rgan. Ular fikrni tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini tarbiyalashni muhim deb hisoblaganlar. Suqrot metodologiyasi, ya'ni dialektik usul, tanqidiy fikrlashning dastlabki nazariy bazasi sifatida qaraladi. Ushbu metod shaxsni savollar berishga, javoblarni tahlil qilishga va o'z fikrini asoslashga o'rgatadi. Aristotel esa mantiq va silsilaviy xulosalar chiqarish orqali tanqidiy fikrlashning intellektual mexanizmlarini aniqladi. O'rta asrlarda tanqidiy fikrlash kontseptsiyasi teologik va falsafiy tafakkur bilan uyg'unlashib, insonning ilmiy va axloqiy qarorlar qabul qilishida mantiqiy asoslarni shakllantirishga xizmat qildi. XVI–XVIII asrlarda esa tanqidiy fikrlashning ilmiy-nazariy asoslari Renessans va Aqliy yuksalish davrida rivojlana boshladi. Bu davrda faylasuflar, xususan, Fransis Bekon va Dekart, tanqidiy fikrlashni ilmiy metodologiya bilan bog'lab, empirik dalillar va ratsional tahlil asosida qarorlar qabul qilishni targ'ib qilganlar. XX asrda tanqidiy fikrlash kontseptsiyasi pedagogika va psixologiya sohalarida yanada keng qamrovli talqin topdi. J. Dewey tanqidiy fikrlashni shaxsning ijtimoiy muammolarni mustaqil aniqlash va yechim topish qobiliyati sifatida belgiladi. Dewey nazariyasida tanqidiy fikrlash faqat bilimlarni qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, izohlash va ijodiy tatbiq etishga qaratilgan faoliyatdir. Shu tariqa, tanqidiy fikrlash nazariyasi falsafa, psixologiya va pedagogika integratsiyasida shakllangan va zamonaviy ta'lim jarayonining poydevorini tashkil qiladi.

Tanqidiy fikrlashning psixologik asoslari inson tafakkurining kognitiv va metakognitiv jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Ushbu jarayonlar shaxsning ma'lumotlarni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va yangi xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantiradi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash shunchaki bilimni eslab qolishdan iborat emas, balki ma'lumotlarni faol qayta ishlash, ularni solishtirish, sabab-natija munosabatlarini aniqlash va muammolarni mantiqiy tahlil qilishdan iborat. J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi tanqidiy fikrlashning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Piaget shaxsning fikrlash darajalari rivojlanishini tahlil qilgan va yuqori darajadagi abstrakt mantiqiy tafakkur, ya'ni formal operatsiyalar bosqichi, tanqidiy fikrlashning asosiy psixologik poydevori ekanligini ta'kidlagan. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning fikrlash qobiliyati ularning kognitiv rivojlanish bosqichi bilan chambarchas bog'liq. Bundan tashqari, metakognitiv nazariyalar (J. Flavell, D. Perkins) tanqidiy fikrlashni o'z fikrini anglash va boshqarish qobiliyati bilan bog'laydi. Metakognitsiya shaxsning o'z fikrlash jarayonini kuzatishi, xatolarini aniqlashi va tuzatishi, qarorlarini qayta ko'rib chiqishi imkonini beradi. Shu bilan birga, metakognitiv qobiliyat tanqidiy fikrlashning samaradorligini oshiradi va shaxsga murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning tanqidiy fikrlash qobiliyati ijtimoiy va hissiy komponentlar bilan ham bog'liq. Hissiy intellekt (E. Goleman) va ijtimoiy tafakkur tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular shaxsga fikrlarni konstruktiv muhokama qilish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilish va ijtimoiy muloqotda samarali qatnashish imkonini beradi.

Natijada, tanqidiy fikrlash psixologik nuqtai nazardan kognitiv, metakognitiv, hissiy va ijtimoiy komponentlarning uyg'unlashuvi natijasida rivojlanadi. Ushbu jarayon shaxsning bilimni qabul qilishdan ko'ra, uni faol tahlil qilish va ijodiy yondashuv orqali qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki u nafaqat bilim olish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash o'quv jarayonining mazmuni, metodlari va baholash tizimi orqali shakllantiriladi. Birinchidan, ta'lim mazmuni tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim. Bu jarayonda o'quv materiallari faqat fakt va ma'lumotlarni uzatishdan iborat bo'lmasligi, balki muammolarni aniqlash, sabab-natija munosabatlarini tahlil qilish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni solishtirish va asosli xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Masalan, tarix darslarida voqealarni o'rganish jarayonida nafaqat ularning ketma-ketligini yodlash, balki voqealarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy kontekstini tahlil qilish talab qilinadi. Ikkinchidan, pedagogik jarayon metodik jihatdan o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashga qaratilgan bo'lishi kerak. Buning uchun quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi: Muammoga yo'naltirilgan o'qitish (Problem-Based Learning, PBL) – o'quvchilar real hayotiy yoki nazariy muammolarni hal qilish orqali bilimni amaliyotda qo'llashni o'rganadi, mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Diskussiya va debat metodlari – o'quvchilar fikr almashish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilish va asosli argumentlar keltirish orqali tanqidiy fikrlashni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Reflektiv metodlar – o'quvchilar o'z fikr va xatti-harakatlarini tahlil qilib, xatolarini aniqlash va yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi. Uchinchidan, baholash tizimi tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. An'anaviy test va imtihonlar faqat faktlarni eslab qolishni o'lchasa, tanqidiy fikrlashni baholashda o'quvchilarning tahlil va ijodiy qobiliyatlari, argumentatsiya va qaror qabul qilish ko'nikmalari hisobga olinadi. Masalan, case-study ishlari, portfoliolar, loyiha ishlari va og'zaki prezentatsiyalar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini aniqlashda samarali vositalar hisoblanadi. Shuningdek, pedagogik jarayonda o'quvchilarni faol o'rganishga jalb qilish, ularning motivatsiyasini oshirish, o'z fikrini ifodalash va konstruktiv tanqidni qabul qilish qobiliyatini shakllantirish muhimdir. Bu esa o'z navbatida tanqidiy fikrlashning ijtimoiy komponentini rivojlantiradi va o'quvchilarni murakkab ijtimoiy va kasbiy vaziyatlarda samarali harakat qilishga tayyorlaydi. Natijada, pedagogik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quv jarayonining mazmuni, metodlari va baholash tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon o'quvchilarning mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil, qaror qabul qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik va metodik nuqtai nazardan muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Bu bo'limda biz tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy metodik yondashuvlari va usullarini ko'rib chiqamiz. Muammoga yo'naltirilgan o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng samarali metodlardan biridir. Ushbu yondashuvda o'quvchilar aniq vaziyatlar va real hayotiy muammolarni hal qilish orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantiradilar. PBL jarayonida quyidagi bosqichlar mavjud:

Muammoni aniqlash – o'quvchilar oldida hal qilinishi kerak bo'lgan murakkab vazifa yoki savol turadi.

Axborot yig'ish va tahlil qilish – o'quvchilar muammoni hal qilish uchun zarur ma'lumotlarni topadi, uni tahlil qiladi va xulosalar chiqaradi.

G'oyalarni ishlab chiqish – turli yechim variantlari ishlab chiqiladi va ularning samaradorligi baholanadi.

Natijani taqdim etish va baholash – o'quvchilar yechimni sinf yoki guruh oldida taqdim qiladi, o'zaro baholash amalga oshiriladi. Bu metod o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijtimoiy hamkorlikka va qaror qabul qilishga o'rgatadi. Diskussiya va debatlar o'quvchilarni fikr almashishga, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilishga va asosli argumentlar keltirishga o'rgatadi. Ushbu metodlar quyidagi xususiyatlarga ega: Faollik – o'quvchilar passiv tinglovchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. Argumentatsiya – o'quvchilar o'z fikrini asoslashni o'rganadi. Tahlil va sintez–turli fikrlarni solishtirish va yakuniy xulosa chiqarish ko'nikmasi rivojlantiriladi. Debatlar va diskussiyalar, ayniqsa, tarix, siyosat, ijtimoiy fanlar va iqtisodiyot fanlarida samarali qo'llanadi. Refleksiya o'quvchilarga o'z fikr va xatti-harakatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Reflektiv metodlar orqali o'quvchilar: O'z qarorlarining asosli yoki noto'g'ri tomonlarini aniqlaydi; Muammolarni hal qilish jarayonida yuzaga kelgan xatolarni tushunadi; Kelajakda samarali yechimlarni ishlab chiqishga tayyorlanadi. Reflektiv metodlar individual o'rganishga, jurnal yozishga, portfoliolar tayyorlashga va o'z-o'zini baholashga asoslangan bo'lishi mumkin. Zamonaviy ta'limda interaktiv texnologiyalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhim vositadir. Bu texnologiyalar: Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar – o'quvchilarga real vaziyatlarni imitatsiya qilish imkonini beradi; Onlayn platformalar va forumlar – fikr almashish va muammolarni muhokama qilish uchun qulay muhit yaratadi; Multimedia va vizual vositalar – ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarishni osonlashtiradi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar yordamida o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy qobiliyatlari mustahkamlanadi, ularni murakkab va o'zgaruvchan ijtimoiy-madaniy sharoitlarga moslashishga o'rgatadi.

Xulosa

Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari, uning mohiyati, pedagogik yondashuvlari va baholash tizimi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning asosiy komponenti bo'lib, u o'quvchilarning mustaqil fikrlash, analitik va ijodiy yechim ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Nazariy va metodik asoslar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, interdiscipliner yondashuv, interaktiv metodlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Baholash tizimi va mezonlari o'quv jarayonining samaradorligini aniqlash, o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va pedagogik strategiyalarni takomillashtirish imkonini beradi. Milliy va global kontekstni hisobga olish tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida muhim bo'lib, bu o'quvchilarning ijtimoiy, madaniy va professional muhitga moslashuvini ta'minlaydi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki jamiyatdagi ijtimoiy faollik, madaniy tafakkur va fuqarolik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlashni samarali rivojlantirish va uning amaliyotga tatbiqini ta'minlash uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi: O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish – fanlararo, interaktiv va loyihaviy metodlarni o'z ichiga olgan darslar yaratish; zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarni keng qo'llash. O'qituvchilar malakasini oshirish – tanqidiy fikrlash metodologiyasi bo'yicha muntazam treninglar, seminarlar va ilmiy-amaliy mashg'ulotlarni

tashkil etish. Baholash tizimini takomillashtirish – portfoliolar, muammoli vazifalar, diskussiyalar va o‘z-o‘zini baholash orqali tanqidiy fikrlashni har tomonlama baholash. Integratsiyalashgan yondashuvni qo‘llash – universitet, maktab va sanoat muhitini birlashtiruvchi loyihalar orqali o‘quvchilarda amaliy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish. Milliy va global kontekstni hisobga olish – o‘quv jarayonida milliy madaniyat, tarixiy an‘ana va global bilim maydonini uyg‘unlashtirish. Innovatsion markazlar va ilmiy-laboratoriyalarni rivojlantirish – o‘quvchilarga tajriba va ilmiy izlanishlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratish. Fuqarolik va ijtimoiy faoliyatni rag‘batlantirish – tanqidiy fikrlashni jamiyatdagi muammolarni tahlil qilish va yechim ishlab chiqishda qo‘llash. Ushbu takliflar amalga oshirilsa, tanqidiy fikrlashning nazariy va amaliy rivojlanishi ta‘minlanadi hamda o‘quvchilarda mustaqil, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyati shakllanadi, bu esa milliy ta‘lim tizimining samaradorligini oshiradi.

References:

1. Paul, R., Elder, L. (2014). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson.
2. Facione, P. (2015). Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment.
3. Ennis, R. H. (2011). The Nature of Critical Thinking: An Outline of Critical Thinking Dispositions and Abilities.
4. Bailin, S., Case, R., Coombs, J., Daniels, L. (1999). Conceptualizing Critical Thinking. Journal of Curriculum Studies, 31(3), 285–302.
5. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.
6. Lipman, M. (2003). Thinking in Education. Cambridge University Press.
7. Fisher, A. (2011). Critical Thinking: An Introduction. Cambridge University Press.